

УДК 929Сковорода:088(477)«654»

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

Путіловська Н.Б.

Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті досліджено взаємозв'язок життєвого шляху, філософських та творчих ідей Григорія Сковороди. Проаналізовано вплив на формування світогляду видатного філософа мислителів минулого та навчання в Києво-Могилянській Академії. Виділено основи філософської системи Сковороди, пов'язаної з теорією пізнання про «три світи» і «дві натури», теорією самопізнання і формування істинної людини, філософією серця та проблемою пошуку щастя. Основними висновками філософії Григорія Сковороди є те, що пошук шляху до ідеального суспільства пролягає через серце людини, її мораль, самовиховання та творчу працю.

Ключові слова: епоха просвітництва, творчість, особистість, філософія «мудрого серця», «три світи», «дві натури», теорія пізнання та самопізнання.

Постановка проблеми. В умовах формування сучасної культурологічної науки досвід історичного минулого є необхідним і важливим. Тільки через пізнання шляху гуманістичної думки вітчизняних передових постатей можна визначити сучасні завдання розвитку духовної культури нації. Велика роль в цьому належить великому філософу, поету, педагогу Григорію Сковороді, якого відносять до типових представників української просвітницької філософії.

Життя і творчість Григорія Сковороди – рідкісний приклад гармонії власної філософської системи з обраним ним способом життєвої поведінки. Образ мандрівника, філософа-аскета сприймається протягом багатьох поколінь українців як ідеал мудрої людини, яка навчала свій народ бути щасливими.

Григорій Сковорода – найсамобутніший народний мислитель та просвітитель, шлях якого не повторив ніхто інший, праці якого належать до вагоміших духовних надбань країни, який майже три століття тому освітив шляхи розвитку української нації, окреслив найважливіші риси її ментальності – «трисонячну єдність», «сродну» працю, «філософію мудрого серця» [3; 4].

Кожне покоління звертається до його ідей, заново відкриваючи для себе їх сутність. Світоглядні позиції легендарного мислителя є особливо актуальними і сьогодні, оскільки проблеми щастя, самопізнання, самовдосконалення і дотепер залишаються гострими і актуальними.

Філософська, поетична, музична, педагогічна, історична творчість Г. Сковороди привертає і сьогодні увагу науковців, його суспільно-історичні, етичні, естетичні погляди становлять важливий етап у розвитку вітчизняної наукової і суспільно-політичної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські, культурологічні, педагогічні, літературні аспекти творчості Г. С. Сковороди досліджували в своїх працях Д. Багалій, Н. Іванова, Г. Ільїн, Н. Кабусь, Н. Кавалерова,

М. Кашуба, П. Кононенко, О. Мишанич, С. Новосад, І. Пільчук, О. Попова, Л. Ушкалов, Д. Чижевський, В. Шевчук, Л. Штефан, М. Яворський та інші вчені. Дослідники творчості мислителя стверджують, що його вчення є метатеорією, оскільки вона становить цілісну світоглядну систему, що взагалі уможливило осмислення і цілісне осягнення явищ буття. Його філософська теорія пронизана певними положеннями, принципами, що стають в подальшому закономірностями. Ця метатеорія відображає взаємозв'язки між: теорією пізнання про «три світи» і «дві натури», теорією самопізнання і формування істинної людини, ідеєю «сродності», філософією серця, проблемою пошуку щастя [2, с. 38-39]. Вважаємо, що означені положення становлять суттєву основу сталого розвитку особистості й потребують глибокого осмислення та реалізації.

Формулювання мети статті. Метою статті є – реконструювання взаємозв'язку життєвого шляху, філософських та творчих ідей Григорія Сковороди, як яскравого представника української культури епохи Просвітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Двісті років не було відомо, коли саме народився Григорій Сковорода. Тільки в рік ювілею (200-річчя з дня народження) перекладач Петро Пелех віднайшов розповідь про те, як провів день свого народження Григорій Сковорода. Ця автобіографічна вказівка є досі єдиним документом, що засвідчує дату народження Григорія Сковороди. Народився Григорій Сковорода 22 листопада 1722 року в селі Чернухи на Лубенщині, в сім'ї козака. Отримавши початкову освіту в місцевій школі, Григорій вступив до Київської академії, де навчався з перервами з 1738 по 1750 рік. Після академії їде в Угорщину. Там, в Токаї, в руській церкві співає в хорі, відвідує Відень, Офен, Пресбург. Повернувшись до України, протягом 15 років вчителює в різних церковно-приходських школах, а в 1769 році припиняє педагогічну діяльність і відтоді понад двадцять п'ять років мандрує по Слобідській Україні, пише, переважно в формі

діалогів, де висловлює свої погляди на людину і світ, на можливість і необхідність пізнання суті людини та сенсу її життя. Григорій Сковорода прожив життя і вмер як праведник, мудрість якого стала джерелом праведності. Помер Григорій Савич у 1794 році в селі Іванівка на Харківщині в садибі діда Андрия Ковалевського.

Філософія Григорія Савича Сковорода зводилась до основної ідеї, що сутність людини – це дух, думка і серце. Шлях до ідеального суспільства пролягає через серце людини, її мораль, самовиховання, творчу працю.

На формування світогляду українського філософа справили вплив мислителі античності, епохи Відродження і Нового часу, які визнавали матерію вічною, тобто нестворюваною і незнищеною. Це, перш за все, Демокрит, Арістотель, Епікур, Джордано Бруно, М. Ломоносов, матеріалісти XVII та XVIII ст.

Найважливішу роль у становленні Сковороди як ученого мала Києво-Могилянська Академія. Студентські роки, проведені в стінах Академії, стали етапом його формування як передового мислителя і продовжувача прогресивної суспільно-історичної і філософської думки найкращих представників Академії. Там працювали учений і церковний діяч Мелетій Смотрицький, лексикограф Памво Беринда, укладачі «Лексикона славено-латинського» Єпіфаній Славинецький і Арсеній Корецький-Сатановський, автори підручника з грецької мови Варлаам Лащевський та посібника з польської граматики Максим Сімигинівський. Вихованцями академії були також лексикограф Яків Блоніцький, засновник новоукраїнської граматичної традиції Олексій Павловський та ін.

Випускники Києво-Могилянської академії стали в Україні першими носіями ідей Просвітництва. Разом з тим, його світоглядні погляди істотно вирізнялися від позицій наставників. За твердженням українського дослідника В. Горського філософія Сковороди зосереджується на людинознавчій, етико-гуманістичній проблематиці.

Світогляд Сковороди як просвітителя-демократа формувався також на літературі XVII століття з її гуманістичними традиціями і літературі Нового Часу, пов'язаної з народною творчістю і просвітницькими ідеями.

Г. С. Сковорода прийшов у філософію в поважному віці, розпочавши мандрівне життя, коли створював свої філософські діалоги, трактати, притчі та проповідував своє філософське вчення. Усе його життя до цієї мандрівки було лише підготовкою до неї та осмисленням проблем буття.

Формування світогляду філософа разом з життєвим досвідом ґрунтувалися на його природній обдарованості, з одного боку, та впливі оточуючого середовища – з іншого. Біографи зазначають, що Сковорода володів глибоким розумом, феноменальною пам'яттю, мав поетичні здібності та здібності до малювання, важливий музичний слух і голос; він знав бага-

то мов, писав вірші, складав музику, грав на кількох музичних інструментах [1].

Особливість творчої поведінки Григорія Сковороди, яка відобразилася на характері його філософського вчення та творчості, полягала в тому, що при критиці сучасного йому світу, він не займався політичною критикою та суперечками, а переніс боротьбу зі злом у сферу моралі, культури, освіти. Причому його власний образ життя повністю співпадав з тим вченням, яке він сам сповідував.

Д. Чижевський відзначив, що Г. Сковорода доповнює філософську термінологію «до свого стилю думання: поняття стають символами». І далі він стверджує, що серце у Г. Сковороди і є одним з таких символів, що позначає центр людини, її корінь і суть, а також першоджерело знання [5].

Цілісність світу Г. С. Сковорода визначав через «трисонячну єдність» – єдність «трьох світів»: Природи (Макросвіту), Людини (Мікросвіту) і «Світу символів чи слова» (що поєднує в собі людську мудрість і досвід). Як між небом і землею є Сонце, між тілом та інтелектом – Серце, так між людиною і світом є Слово. Сонце, серце і слово, за Г. С. Сковородою, генерують життя. З огляду на це необхідними умовами цілісного самобуття особистості є: 1) пізнання природи як матеріальної і духовної сутності Всесвіту (Макрокосму); 2) самопізнання людиною самої себе (Мікрокосму) як питомої краплини великого океану; 3) реалізації у слові і ділі прагнення й волі до життя, добра й краси [1, с. 238].

Формально філософська система Сковороди укладається в один рядок. Основа цієї системи полягає в існуванні «двох натур» і «трьох світів». Тлумачення існування «двох натур» слідує безпосередньо з трактату «Про Бога»: «Весь світ складається з двох натур: одна – видима, друга – невидима. Видима натура називається твар, а невидима – бог... У стародавніх бог називається розум всесвітній. Йому в них були різні імена: натура, буття речей, вічність, час, доля, необхідність, фортуна та ін. А в християн найвідоміші йому імена такі: дух, Господь, цар, батько, розум, істина,... Що стосується видимої природи, то їй також не одне ім'я, наприклад: речовина чи матерія, земля, плоть, тінь та ін.» [3, с. 48–56].

Питання про Бога, який складає першооснову усього суцього – «вищу всіх причин причину», внутрішню причину розвитку всього світу, є одним з основних питань в філософській системі Сковороди. Своїм уявленням про Бога він поставив себе в опозицію по відношенню до церкви, що дотримується біблійної легенди про створення світу Богом протягом шести днів. На відміну від церковного, його Бог – вічний початок – невлочимий і невидимий, оскільки він, «будучи присутнім у всім, не є ні частиною, ні цілим, не має міри, часової і просторової характеристики». Таке розуміння Бога, що ототожнюється з природою, отримало в філософії назву пантеїзму.

Представлення Сквороди не можна віднести ні до чистого ідеалізму, ні до чистого матеріалізму. У нього Бог і матерія співіснують поряд, хоч невидима натура завжди первинна – тобто у Сквороди мета розвитку матерії задана Богом. Оскільки будь-який розвиток світу розуміється Сквородою як здійснення мети, то розвитком управляють внутрішні закони, які визначають можливі кордони саморозвитку. Ці кордони саморозвитку задані Богом і від людей не залежать. Творчість же можлива тільки в рамках відведених Богом – природними законами – кордонів [4, с. 117].

Який зміст вкладається Сквородою у теорію «трьох світів», кожний з яких також володіє двома натурами – видимою і невидимою. Першим і головним світом у Сквороди є весь Всесвіт – макрокосм. Макрокосм включає в себе все народжене в цьому великому світі, складеному з паралельних незліченних світів. У цьому світі немає ні початку, ні кінця – він вічний і безмежний. Метою пізнання цього світу є не опис окремих предметів, а розкриття їх невидимої природи – збагнення їх внутрішнього значення, бо через внутрішню суть окремих речей можна досягнути «таємні пружини розвитку всього Всесвіту». При цьому Скворода вважає, що внутрішня невидима суть речей завжди пов'язана з видимою через зовнішню форму, яка визначається мірою, ритмом, симетрією, пропорцією.

Другим з «трьох світів» є малий світ – мікрокосм – світ людини. Звернемося до трактату під назвою «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе». У цьому трактаті від імені одного з дійових осіб – «Друга» – задається питання з подальшою на нього відповіддю: «А що ж таке людина? Що б воно не було: діло, чи дія, чи слово – все те порожня пустота, якщо воно не отримало події свого в самій людині... Вся різна плоть, вся незмірна незліченність і видимість стікається в людині і пожирається в людині... Все, що там тільки називається, навіть до останньої межі, до крихітної точки – все нуждою зобов'язане багатоманітності прийти в самій людині» [3].

Отже, згідно з представленнями Сквороди, все, що відбувається у світі – макрокосмі, знаходить своє завершення в людині – мікрокосмі. З позицій вчення Сквороди можливості пізнання світу людиною нічим не обмежені. Прагнення людини до пізнання ототожнюється з прагненням людини до Бога без посередників, бо Богом є сама природа, а людина – її витвір, – пізнаючи Бога – пізнає самого себе. У цьому сенсі Скворода заперечує агностицизм – вчення про непізнаваність світу.

Дуже тонким моментом в теорії пізнання Сквороди є той факт, що він не пов'язує множення людиною своїх пізнань із зростанням матеріальних потреб, задоволення яких розуміється як досягнення людського щастя. Швидше навпаки: чим краще людина пізнає саму себе і оточуючий її світ, тим розумніше і скромніше повинні бути її потреби.

Ця думка особливо яскраво виражена в «Притчі, названій Еродій»: «Будь вдоволений малим. За всім не женися. Сіті кинуті на лов, вельми бережися. Я кажу вам, що не слід у розкошах жити. На таких ото завжди напинають сіті» [4, с. 127].

Існуючий світ Скворода характеризував в одному трактаті як: «світ є бенкет скажених, торжище що хитаються, море що хвилюються, пекло що мучаться», а в іншому, як: «світ є море що топляться, країна є виразкою прокажених, огорожа лютих левів, острог полонених, торжище блудних, удка сластолюбна, піч, розпалювало похоті, бенкет скажених, хоровод п'яно-навіжених, і не протверезяться, поки не втомляться, стисло сказати, сліпі за сліпим в безодню грядущі» [3].

Можливість подолання людиною моральних вад Скворода зв'язує не із зовнішніми обставинами, а з внутрішніми якостями людини. Взагалі науку про людину Скворода вважає вищою з всіх наук. Людське щастя він розглядає тільки через призму внутрішньої природи людини. З філософії Сквороди слідує, що внутрішня натура, в кінцевому результаті, виражається через взаємодію з певним виглядом праці. Тема «спорідненої праці» – це одна з самих найважливіших тем, що розвиваються Сквородою. Ця тема перейшла з його байок в філософію і досягла такої висоти, що придбала значення загального принципу, що визначає не тільки людське щастя, але і значення людського буття [4, с. 89–95].

Третім – з існуючих «трьох світів» – є символічний світ, що ототожнюється Сквородою з Біблією. Біблії також приписується існування двох натур – зовнішньої (знак) і внутрішньої – (сенса). Скворода вважає, що представлені в Біблії легенди – це фантазія, обман, фальсифікація, небилиці, брехня, з одного боку, але в них закладене таємниче значення, корисне і повчальне знання – з іншого.

Скворода і сам написав декілька притч і пісень з вигаданими образами, але з глибоким внутрішнім змістом. Тому і Біблію він розглядав як інструмент збагнення прихованої таємниці. Осягнення внутрішньої природи Скворода зв'язує з пізнанням краси. Він вважає, що зовнішня форма – це випадкове, що вноситься в природу явище, а внутрішня натура – це істинне джерело краси.

Застосовуючи філософію двох натур і трьох світів до людини, Скворода робить висновок, що людина здійснює прекрасні вчинки і щаслива тільки тоді, коли вона погодить свою поведінку і образ життя зі своїми природними схильностями.

Творчість Григорія Сквороди представляє підґрунтя його філософії. Це байки, поетичні твори, філософські трактати. За Сквородою, байка має сприяти у пошуках і розкритті вічної істини, його байки були спрямовані на викриття суспільних хвороб, підносили дух громадянської гідності, культ розуму, картали світ зловживань, обдурювання, кар'єризму,

вельможного самодурства, чинопочитання, наживи, самохвальства, тупоумства. Створені в 60-70-ті роки байки у 1744 році були об'єднані в збірник «Байки Харківські». Ідейний зміст байок Сковороди слугує базою, або ж початковим етапом його філософської творчості. Поезія Григорія Сковороди служила високої меті звільнення людини від неволі у період кріпацтва. Джерело людського щастя поет бачив у соціальній і національній незалежності. За думкою Івана Франка, він є найвидатнішим за своєю індивідуальністю поетом у староруській і давній українській літературі.

У період мандрів по Україні Сковородою були написані основні його філософські твори: «Діалог, або Розмова про давній світ», «Нарцис. Розмова про те: пізнай себе», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)», «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру», «Ізраїльський Змій», «Діалог. Назва його – Потоп зміїний» та інші. З написаних у

різний час віршів він уклав збірник «Сад божественних пісень». Те, що залишив нам у спадок Григорій Сковорода – Байки Харківські, Збірка «Сад божественних пісень», філософські трактати, листи із учнями, афоризми – це джерело, з якого черпатимуть наснагу ще десятки нових поколінь.

Висновки і пропозиції. На наш погляд, не дивлячись на ідеалістичність деяких положень та тверджень, філософська спадщина Григорія Сковороди залишається і сьогодні актуальною. У контексті застосування положень філософського вчення Сковороди для вирішення проблем суспільства, для створення умов гармонійного розвитку особистості та можливостей її самореалізації у суспільстві повинні бути переглянуті теоретичні підходи до розуміння шляхів взаємодії людини, природи, суспільного середовища. Завдяки цьому світ постане у більш оптимізованому та гармонійному існуванні, а людина в ньому буде почувати себе більш самодостатньою та щасливою.

Список літератури:

1. Кабусь Н.Д. Витоки ідей сталого розвитку особистості і творчості Г.С. Сковороди. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2015. – Вип. № 47. – С. 234-247.
2. Новосад С. Розвиток творчих здібностей, самопізнання та самотворення у філософській концепції Григорія Сковороди: навч.-метод. посібн. / С. Новосад – К.: НДІУ МОН України, 2009. – 68 с.
3. Сковорода Г.С. Сад божественних пісень: поезії, байки, притчі, філос. трактати, листи / Г.С. Сковорода. – К.: НКП, 2011. – 334 с.
4. Сковорода Г. Буквар миру. Книга для сімейного читання / Григорій Сковорода: упорядкування, передмова та примітки Л. Ушкалова. – Харків, 2015. – 320 с.
5. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. – Харків, 2004. – 272 с.

Путиловская Н.Б.

Обособленное подразделение «Николаевский филиал Киевского национального университета культуры и искусств»

ЖИЗНЕННЫЙ И ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ КАК ФЕНОМЕН УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ ПРОСВЕЩЕНИЯ

Аннотация

В статье исследовано взаимосвязь жизненного пути, философских и творческих идей Григория Сковороды. Проанализировано влияние мыслителей прошлого и учеба в Киево-Могилянской Академии на формирование мировоззрения прославленного философа. Выделены основы философской системы Сковороды, связанные с теорией познания о «Трех мирах» и «двух натурах», теорией самопознания и формирования истинного человека, философией сердца и проблемой поиска счастья. Основными выводами философии Григория Сковороды является то, что поиск путей к идеальному обществу проходит через сердце человека, его мораль, самовоспитание и творческий труд.

Ключевые слова: эпоха Просвещения, творчество, личность, философия «мудрого сердца», «три мира», «две натуре», теория познания и самопознания.

Putilovska N.B.

Separated Subdivision «Mykolaiv Branch
of Kyiv National University of Culture and Arts»

LIFE AND ACTIVITIES OF HRYHORIY SKOVORODA AS THE PHENOMENON OF UKRAINIAN CULTURE OF THE ENLIGHTENMENT

Summary

The article deals with the interconnection between the life, philosophic and creative ideas of H. Skovoroda. The influence of the thinkers of the past and studies in Kyiv-Mohyla Academy on the outstanding philosopher's outlook formation is analyzed. The principles of H. Skovoroda's philosophic system connected with the theory of cognition about «three worlds» and «two natures», the theory of self-cognition and the formation of genuine person, heart philosophy and the problem of happiness searching are outlined. The conclusions of H. Skovoroda's philosophy are as follows: the searching of the way to ideal society is made through the person's heart, his moral principles, self-education and creative work.

Keywords: the Enlightenment, creative activities, personality, the philosophy of «wise heart», «three worlds», «two natures», the theory of cognition and self-cognition.